

סיפור חיי

סיפורה של

בלהה רונן

הקשיבו, כתבו וערכו: שוקי אחיסר וכבי יעקובוביץ

מועצה אזורית זבולון

”הזיכרון הוא המקיים את האדם בארץ החיים”

שמואל דוד לוצאטו

המועצה האזורית זבולון והעמותה לחבר הותיק דורות זבולון, רואות ערך רב וחיבות גדולה לתיעוד סיפורי החיים של ניצולי השואה, תושבי המועצה, למען עצמם ולמען הדורות הבאים באזור ובארץ.

לביצוע המיזם התגייסו מתנדבים תושבי המועצה (ברובם) אשר נפגשו עם המספרים בביתם. המתעדים עשו מלאכתם במסירות ובסבלנות והקדישו מספר חודשים מזמנם כדי להעלות על הכתב את סיפורי החיים.

תודות

תודה לכל המספרים ששיתפו בסיפור חייהם, שפתחו את ביתם ואת ליבם בפני המתעדים.

תודה למתנדבים על ההשקעה, התרומה ועל הרצון הטוב.

תודה למיכל קציר וצוות דורות על ייזום הפרויקט.

תודה לכבי יעקובוביץ מנופית שהייתה אמונה שעות רבות על ההגה והעריכה של החוברות.

המיזם נוהל, אורגן ולווה ע"י יהלומה קצב, עו"ס, מתנדבת בעמותה לחבר הוותיק דורות זבולון.

תעודת זהות
بطاقة هوية

מדינת ישראל
משרד הפנים

מספר הזהות

שם המשפחה רונן

שם הפרטי בלהה

שם האב

שם האם

תאריך הלידה 28.6.1929

מקום הלידה בסרביה (רוסיה)

המין נקבה

הלאום יהודי

בתעודת הזהות שלי כתוב שנולדתי בתאריך: 28.6.1929, בבסרביה בעיר חוטיין. (Hotin) אלא שאת יום הולדתי המדויק לא היה מי שיגיד לי כי את הורי איבדתי בגילים שבין 3 ל- 11. כך קרה שגילי נקבע על ידי רושם התעודות בבית היתומים באוקראינה.

אבי מרדכי, שהיה חרט רהיטים, חלה ונפטר ממחלתו כשהייתי בת שנתיים. אמי טובה, נשארה עם שלושה ילדים שהגדול ביניהם, ישראל, היה רק בן תשע ואחותי יוכבד בת שש. אמא נשארה ללא פרנסה ולאחר מותו של אבי מצבנו היה בכי רע. העוני שלט בבית הריק מבחינה חומרית ורוחנית כאחת. כך התחילה מלחמת הקיום שלנו.

כדי להתפרנס, החליטה אמי לעסוק באפיית לחם למכירה, כשתקוותה הייתה שישראל, בנה הבכור, יוכל בבוא היום, לעזור לה לקיים את המשפחה. אבל הגורל רצה אחרת. אמנם אחי החל ללמוד בבית ספר תיכון מקצועי - קומרצ'לה - ונתן גם שעורי עזר לתלמידים ובחלק מזמנו עבד בבית דפוס והצליח לעזור מעט לאמא, אבל בגיל 16 יצא לטיול במסגרת תנועת השומר הצעיר אליה השתייך, חלה בדלקת ריאות והמחלה שמה קץ לחייו. וכך התנפצו תקוותיה של אמי. האסון שירד על משפחתנו היה כבד מאד וקשה היה לה לחיות איתו. אמא נכנסה לדכאון קשה ולא פסקה מבכי יומם ולילה. מותו של אחי שיתק את החיים שלנו. אמא לא הצליחה להשתחרר מהאסון השני שפקד אותה תוך תקופה קצרה ולבשה שחורים כל הזמן.

נוסף על כך, אנשים פחדו לקנות את הלחם שאמא אפתה בגלל מחלתו של אחי שנחשבה באותם הימים כמדבקת וקטלנית. גם אלה שקנו מאיתנו כי ידעו שמצבנו הכלכלי קשה, שלמו בעד הלחם אך לא השתמשו בו.

לגבי כל אחד מאיתנו שנות הילדות הן שנים של אושר, שמחה, תמימות, אהבה וכל מה שקשור בזה. שנים שמתגעגעים אליהם. אצלנו זה לא היה כך. ההיפך הוא הנכון. אלינו הגורל התאכזר יתר על המידה. לא עושר ולא אושר היו בביתנו. ימי הולדת לא חגגו לנו. תמונות מילדות לא היו לנו, בובות לא קנו לנו ולא שום צעצוע אחר. לאכול אף פעם לא בקשו מאיתנו. בבית שלנו מעולם לא ראיתי שולחן ערוך אפילו לא בימי חג. מה רע בכך שיושבים בפניה על כסא ואוכלים? העיקר שיהיה מה לאכול. כך אמא שלי חשבה. אהבת האם הייתה תמיד מהולה בעצב ועצבנות. גם חשמל ושרותים לא היו בבית שלנו, אבל בכך לא היינו שונים בהרבה משאר המשפחות בעירנו. רק יחידו סגולה זכו לתענוג שמקרין החשמל על הבית.

אחי בגיל 14

הורי (הצילום היחיד שנותר לי)

החגים היו שונים מהחגים שנחוגו בכל משפחה. בבית היה החג מלווה בעצב ובכי על אלה שאינם אתנו. האווירה הייתה קשה. ממש בלתי נסבלת. ראש השנה ויום כיפורים היו חגים שנואים עלי יותר מכולם. הבכי של אמא לא נפסק לרגע.

דווקא היום, כשאני חושבת על זה, אני אוהבת את ראש השנה שזה החג בו נולד בני אבי, ולאחר שכל בני משפחתי שהשתתפו במלחמות ישראל חזרו הביתה בשלום, גם יום כיפור משמעותו שונה לגבי היום. משנת 1937 לאחר מות אחי, הבית התרוקן מכל תוכן. עצב שרר בכל פינה. אמא שלנו שהייתה אשה יפה, לא הייתה בה שמחת חיים. מעולם לא ראיתי אותה לצחוק. היא נשארה בזכרוני אישה עצובה ומדוכאת לבושה שחורים. המצב הזה נמשך עד 1940 השנה בה נחתם הסכם בין גרמניה ורוסיה שבגללו בסרביה עברה לשלטון הרוסים.

עם שינוי השלטון צצו בעיות חדשות לכולם ולנו בפרט. רק מפחד אחד היינו בטוחים: שלא ישלחו אותנו לסיביר, כי רק מי שהיה מסודר או שהייתה לו חנות כלשהי או סבתא עשירה, היה מועמד למשלוח לסיביר.

באחד הלילות, ביום חמישי (את התאריך המדויק אינני זוכרת) נערך גירוש המוני מהעיר. אני זוכרת היטב איך בבוקר שלמחרת חצי עיר נותרה ריקה כשבין המגורשים הייתה גם המורה שלנו, שלא הייתה יהודיה אך אהבנו אותה מאד והיא אהבה אותנו. תמיד חשבתי שהעיר שלנו ענייה ועד היום היא מצטיירת בזכרוני כ"עיריה של שלום עליכם" גם בלבוש גם במראה. אבל לגבי הרוסים הייתה העיר מלאה "קולאקים" (עשירים) לכן היה מקומם בסיביר.

אצלנו בבית המצב הלך ורע. אמא הייתה מחוסרת אונים. השכלה לא הייתה לה, לאפות את עשר ככרות הלחם היומי לא ניתן היה משתי סיבות: פן יגלו את ה"פשע" הגדול שאישה אומללה מנסה להערים על השלטון והשנייה, אי אפשר היה להשיג קמח. מחוסר ברירה אמא התחילה לעבוד בחקלאות. העבודה שהייתה מאד מאד קשה. כוחה לא עמד לה. כל יום הייתה חוזרת מהעבודה שבורה ועייפה.

עם פרוץ המלחמה ב: 22 ביוני 1941, בהפצצה הראשונה הייתי בבית. ההפצצות התחילו ולא פסקו עד שהגרמנים כבשו את העיר שלנו ששכנה על גבול אוקראינה (קמיניץ-פודולסקי). לא היינו מוכנים למלחמה משום בחינה. לא היו מקלטים ולא רזרבות של אוכל בבית. את הבית עזבנו מיד מתוך פחד ועברנו לגור אצל משפחתו של אבא. הייתה זו משפחה גדולה ובמצבים של אי בטחון בסיסי של חייך אתה מרגיש יותר בטוח בין קרובים. (מכל שמונת האנשים של המשפחה לא נותר איש אחרי המלחמה). פחדנו להישאר בבית בגלל ההפצצות, הביזה והמכות כל מה שרק אפשר להעלות על הדעת. הצעירים ניסו לברוח אבל לא היה לאן. חלק ניסו לעבור את הדנייסטר, שהיה הגבול בין אוקראינה לבסרביה, אבל ההפצצות השיגו אותם גם שם. כל מה שנותר היה לחכות ולראות מה ילד יום. שישה שבועות נמשכו ההפצצות. הסתתרנו במרתף של המשפחה של אבא יושבים על חביות של יין שקועות במים ורועדים מקור, מפחד ומרעב.

לפתע הגיעה שמועה שהרוסים עוזבים וכדי לא להשאיר לגרמנים הכובשים כלום הרוסים שורפים את כל העיר. העיר בערה כמו לפיד. מקצה אחד לקצה שני. אנחנו בתוך הלהבות רצים ללא מטרה לא יודעים לאן. איש לא ידע לאן. אני זוכרת היטב איך עמדנו בתוך תעלה הלהבות

רצים ללא מטרה לא יודעים לאן. איש לא ידע לאן. אני זוכרת היטב איך עמדנו בתוך תעלה הלהבות מעלינו והחום בלתי נסבל. החום היה כל כך חזק שהזכוכיות בחלונות והאספלט של הכביש הפכו לגוש מותך אחד גדול. העיר פשוט נעלמה. כאילו לא הייתה מעולם. נותרו לעמוד רק בתים מעטים וביניהם גם הבית שלנו. וכך הפך הבית שלנו למקלט לכמה משפחות עד לגירוש.

למחרת הנסיגה של הרוסים הצבא הגרמני והרומני מתחילים לשלוט בעיר ביד ברזל. כמובן שהיהודים והצוענים היו הראשונים לגירוש והשמדה. ריכזו אותנו בבית ספר "גימנסיה" במרכז העיר. הראשונים להוצאה להורג היו אנשי רוח, מורים, רבנים, רופאים ועורכי דין. הפרידו אותם מתוכנו והוציאו אותם להורג בלילה ביריות. 60 איש הם היו. בזמן הגירוש עברנו ליד המקום בו הם מצאו את מותם. הייתה זו רק ההתחלה.

● ● ● הרוסים נסוגים והגרמנים משתלטים

בלילה שמענו דפיקות חזקות בדלת. היינו אצל השכנים מתחת למיטה רועדים מפחד. שוב שיחק לנו המזל והם המשיכו ללכת לבתים אחרים ועלינו משום מה פסחו. בבתים שהם פרצו אליהם התוצאה הייתה נוראה. למחרת ראינו עגלות עמוסות גוויות עוברות ליד הבית שלנו. אנשים שרק אתמול היו בינינו שכבו ללא רוח חיים על העגלות העמוסות, ראשיהם תלויים למטה ושערותיהם מתנפפות ברוח. המצב הזה נמשך בערך שישה שבועות. אוכל לא היה מה ללבוש לא היה. הכל נשרף והפחד הלך וגבר מיום ליום. השאלה הייתה מתי יגיע תורנו. ואז יצא חוק שיהודים חייבים לענוד על גבם ועל חזם טלאי צהוב בצורת מגן דויד. הגזירה הזאת הבדילה אותנו משאר האוכלוסייה, לרעה כמובן. בידיש שפת האם שלנו אנשים לא העזו לדבר עם הטלאי הצהוב אנשים פחדו לצאת לרחוב כי אם יצאת לא בטוח שתחזור. ביום בהיר אחד באמצע יולי מכריזים השלטונות שעלינו לארוז את הכל לקחת מה שאפשר לסחוב על הגב, לסגור את הדלתות, את המפתחות להשאיר בחור המנעול ולהתייצב בשמונה בבוקר בכר המרכזית של העיר. בלילה הנשים אפו קצת פיתות ממעט הקמח שנשאר וזה היה המזון איתו יצאנו לדרך. אמא, באיזה חוש אמהי יוצא מן הכלל, החליטה לקחת איתה לדרך שמיכה, שבזכותה אני כותבת את השורות האלה. וכך התחיל "מצעד המוות" שלנו. של אמא, של יוכבד ושלי.

בשלושת הימים הראשונים הסענו בעגלה. לאחר מכן הלכנו ברגל. אנשים נפלו בדרך כמו זבובים. למי שלא עמד הכוח להמשיך בהליכה החיילים שליוו את השיירה ירו בו. את הצעירים והצעירות הרגו במהלך ההליכה כיוון שהיה להם סיכוי לשרוד בתנאים הקשים של המסע. אנשים עשו עצמם זקנים כדי שלא להבליט את גילם. זכור לי מבטו של צעיר בן 18, שעמד בצדי הדרך על ברכיו והתחנן לפני החייל שיחוס על חייו. אבל לחיילים הייתה הוראה לא לחוס על אף אחד. ביהודים מצווה לירות. ובאמת כעבור כמה רגעים שמענו את הירייה הגורלית ואז בפעם הראשונה נפלטה אנחה גדולה מהחזה של אמא והיא אמרה: "הבן שלי מת מוות יותר מכובד".

אבל באותו יום אמא התמוטטה ולא הייתה מסוגלת להמשיך ללכת. היא נפלה תוך כדי הליכה. התחננו לפנייה לנסות עוד קצת ללכת אבל אנשים בינתיים עברו אותנו ושלושתנו נשארנו בין האחרונים. החיילים שליוו אותנו דחפו אותנו קדימה להצטרף להולכים ולא הרשו לנו להישאר עם אמא. התעקשנו בכינו צרחנו. לפתע הופיע חייל והשכיב את אמא בצדי הדרך. ידענו בדיוק מה צפוי לה. המשכנו להתחנן אבל דבר לא עזר. החייל התחיל לדחוף אותנו, להרביץ לנו ולגרש אותנו לתוך השיירה. צעדנו בוכות שתי ילדות לבד. אף אחד לא ניגש אלינו, לא ניחם אותנו הבעיה הייתה שלנו ורק שלנו. לכל אחד היו מספיק בעיות משלו. לא היינו היחידות. אלפים עברו את מה שאנחנו עברנו.

המשכנו ללכת עד שהגענו למעין חניון לילה. היו שם צעקות נוראיות. אמהות חיפשו את ילדיהן, ילדים חיפשו את הוריהם וגם אנחנו ביניהם. הבכי של הילדים הפך לשגרה אלא שהפעם גם אנחנו היינו בין הבוכים. שכבנו בתוך קש שמצאנו בשדה וכל הלילה צעקנו לאמא. איש לא התרגש על שהפרענו את מנוחתו כי מאותו הרגע בו פרצה המלחמה כבר לא הייתה מנוחה לאף אחד. כל זה התרחש לפנות ערב ליד כפר קטן בבסרביה. בנוסף לכל, האיכרים מהכפר יצאו והתחילו להרביץ לנו ולגזול את המעט שכל אחד סחב על שכמו.

כשהאיר השחר המשכנו לחפש את אמא. בלבנו הייתה תקווה שאולי בכל זאת היה באותו חייל ולו מעט צלם אנוש והוא לא ירה בה. למזלנו זה באמת קרה. הסתבר שהחייל העלה את אמא על עגלת איסוף מתים והיא ניצלה גם הפעם אלא שבינתיים לא ידענו זאת. המשכנו בחיפושים מסתובבות כמו סהרוריות מפחדות שעוד מעט המסע ימשיך בצעדנו ואנחנו לא נדע מה עלה בגורלה. במקביל גם היא חיפשה אותנו וכך תוך כדי חיפושים הגורל שוב הפגיש אותנו ואת הפגישה הזאת לא אשכח לעולם.

ההתרגשות מהפגישה התחילה לעבור ותחושת הרעב חזרה להציק. בזמן החיפוש נקרה בדרכה של אמא איכר עם לב זהב שנתן לה קצת חלב. את החלב שמרה לנו. באותם זמנים כל יום שעובר ואתה נשאר בחיים זה רווח נקי. מי יודע כמה זמן זה עוד יימשך ומה צפוי בהמשך. מיום ליום החיים נעשו יותר קשים. הפיתות המעופשות שלקחנו נגמרו, האיכרים שבהתחלה ריחמו עלינו התעייפו ולא היו מוכנים לתת יותר כלום. החלפנו את כל דברי הערך שהיו ברשותנו בלחם ומעט פרי אבל גם זה נגמר. והגשם לא פסק לרדת. הבגדים שעל גופנו נקרעו, הנעליים התבלו והיינו רטובים עד לשד עצמותינו. וכך הגענו לעוד עיירה בבסרביה בשם סקורן. היהודים שחיו בעיירה זו גורשו ובתיהם נותרו ריקים ללא חלונות ודלתות. לבתים האלה נכנסנו. העיקר שיש גג מעל ראשינו.

לסקורן הגיעו מעטים מכל השיירה. שלטונות הכיבוש נוכחו לדעת שתוכניתם המקורית לחסל אותנו במוות טבעי אינו מספיק מהיר והחליטו לזרז את התהליך. חיילים שרכבו על סוסים הופיעו פתאום וחצו את השיירה לשניים. חצי מהשיירה נשארו בעיירה והשאר נלקחו למקום בלתי ידוע. לא היה לנו מושג מה צפוי לאותם שהופרדו מאיתנו. רק לאחר כמה ימים הגיע גבר אחד לגטו ערום כביום היוולדו וסיפר מה עלה בגורל אותם אנשים שנלקחו מהשיירה ושהוא היה אחד מהם. כולם נורו למוות במכונות ירייה. הוא עצמו נפל עם המתים שכב שעות מכוסה בגוויות ובלילה הצליח לחלץ את עצמו ולברוח מבור המוות. בהתחלה אנשים סרבו להאמין אך במשך הזמן השלימו עם האמת המרה שהאיש סיפר. הוא עצמו, מאוחר יותר, השתגע.

לסקורן הגיעו "חוטנינים" (העיר בה נולדתי) וגם ליפקנאים. ליד הגטו בחורשה התמקמו פליטים מליפקאן העיירה בה אמא נולדה. גם אותם הכניסו אלינו לבניין כך שהצפיפות הייתה רבה עוד יותר. אנשים שכבו על הרצפה אחד ליד השני ובשביל לצאת בלילה על מנת לעשות את הצרכים ממש דרכנו על אנשים. חוץ מזה האנשים הביאו אותם מחלות כמו טיפוס, כינים, הם היו עם פצעים פתוחים. באוזני עוד מהדהדות הצעקות של האנשים כשהחיילים מכים אותם וזורקים אותם פנימה.

ביניהם הייתה גם האחות של אמא וכך באותו הלילה המקרה העיוור הפגיש את אמא עם אחותה שזיהו אחת את השנייה בחושך המוחלט רק לפי הצעקות. לאחר מספר ימים המשיכו הליפקנאים בנדידה למקום אחר ובגטו נשארו רק החולים והמתים. גם האחות של אמא שהגיעה חולה נפטרה. בחדר בו גרנו שכבו חמישה מתים והדודה ביניהם. הייתה פקודה לא לקבור את המתים כדי שידביקו אותנו במחלות וגם אנחנו נמות.

והמצעד נמשך.

החורף כבר בפתח והשיירה שלנו הגיעה לעיירה אטאקי. אטאקי היא עיירה השוכנת על הדנייסטר באוקראינה. המראה שפגשנו בו היה נורא. בפוגרום שהתרחש בעיר גירשו את תושביה היהודים אל תוך הנהר והטביעו אותם בו. הבתים היו פרוצים והרוסים. העיר טבעה בים של נוצות שהיו פזורות בכל מקום. הביזה הייתה נוראה באותה עיר. את המראות לא אוכל לשכוח. כבר לא היה כוח לשאת את הסבל הנורא. בדרך, כמה אנשים שמו קץ לחייהם.

רק אנחנו, הילדים, קבלנו את הכל ללא התמרמרות ובלי תלונות. כך חיו ילדים באותם הימים. תנאים קשים ומצוקה נוראית. אך לילדים היה כוח סבל גדול יותר מאשר למבוגרים. הם אלה שעמדו בקשיים. כינו אותם ילדים כאנשים מבוגרים, למרות הצלקות שנותרו בנפשם, בנו משפחות לתפארת, הם מצויים בכל מקום במדינה וקשה לזהות בהתנהגותם את מה שעבר עליהם.

כיום, כשאני משחזרת לעצמי את אותם מאורעות אני חושבת איזה שיקול נכון היה לאמא. אותה אשה קטנה ושברירית שהגורל התאכזר אליה כל כך לאורך כל חייה, ידעה בבטחון שעם כל יום נוסף שאנו עוברים יש סיכוי שמישהו מאיתנו יישאר בחיים ובכך ימשיך את קיומה של המשפחה שלנו. ובאמת רק הודות לאמי היקרה והנפלאה שכה אהבתי, נותרנו בחיים ואני יכולה לכתוב את הקורות אותנו.

גם בעיירה אטאקי, לא הניחו לנו להישאר. פרצה שמועה - אולי מה שרצינו לשמוע - שמחזירים אותנו הביתה. השמחה הייתה גדולה. אנשים אמרו זה לזה: לא לשווא היה כל הסבל. השיירה שוב יצאה לדרך ואנשים פרצו בשירה ברוסית וביידיש כשמילות השיר הן: "נחזור לביתנו שכה אהבנו...".

באותם ימים כל רגע של אושר היה דבר גדול אך גם הפעם הוא לא נמשך אלא שעות ספורות בלבד. התברר לנו מהר מאד שזו רק התחלה של סבל נוסף ושמחכים לנו עוד הרבה ימי סבל שהמוח הגרמני תכנן עבורנו. הם החליטו שעלינו לחזור למקום ממנו באנו לפני כמה שבועות, כלומר לסקורן.

החורף התחיל ולאנשים לא היה לבוש מתאים. כל מה שהיה איתנו נזרק, נשדד או הוחלף תמורת פרוסת לחם. ברור היה שבצורה כזאת לא נחזיק מעמד.

הפעם הקרבנות היו רבים במיוחד. חלקם קפאו מקור, חלקם מתו ברעב והשאר פשוט לא היו מסוגלים להתקדם בקצב שהכתיבו לנו המלווים של השיירה. בנושרים הללו ירו החיילים והם הושארו בצדי הדרכים.

הגענו לכפר באוקראינה, שאת שמו איני זוכרת בחודש ינואר שהיה קר במיוחד. היינו רטובים מהגשם עייפים מההליכה לאורך היום, רעבים כי לא אכלנו דבר ונשארנו מאחור, אמא יוכבד ואני. יוכבד התיישה באפיסת כוחות ולקום במצב הזה היה בלתי אפשרי. אמא ואני נאלצנו להמשיך עם ההולכים ויוכבד נותרה מאחור. למזלנו עבר ליד המקום בו היא ישבה שכן שלנו וכשראה אותה יושבת צעק עליה: קומי, קומי ילדה, רוצי לאמא שלך. אסור לשבת בקור כזה. וכך הוא בעצם הציל אותה כי באותו יום הרבה מאד אנשים שנשארו לשבת לא קמו יותר אף פעם.

גם בתו הבכורה של השכן, שהציל את יוכבד, קפאה ומתה בשדה. שוב שיחק מזלנו ופגשנו את יוכבד באחד מבתי הכפר שהיה אמור לשמש לחניית לילה. הגענו לשם רטובות לגמרי ולא היה מה להחליף. השמיכה שאמא שלנו סחבה כל הדרך נרטבה לגמרי. ברור היה לנו שעוד לילה כזה לא נצליח לעבור.

בחוץ ירד שלג. לא היה מה לאכול. פשוט אי אפשר היה לשאת יותר את המצב. קשה ומייאש. ליד האורווה בה לנו היה בית עזוב. כמה בעלי שרירים פרצו אותו ונכנסו פנימה. לבית היו שני יתרונות: ראשית דלת שניתן לסגור ושנית הצפיפות בפנים הייתה כה גדולה שהאדים שעלו מהאנשים חיממו את השוכנים בו. כשאמא שלנו ראתה שהיא עלולה לאבד אותנו באותו לילה, היא לקחה את שתינו לאותו בית סגור. בכוח על אנושי היא דחפה את הדלת פרצה סדק צר ודרכו זרקה את שתינו פנימה.

ניצלנו גם בפעם הזאת.

למחרת השארנו מתים רבים בשטח ויצאנו שוב לדרך בלי לדעת לאן. החורף נתן אותותיו בכל. שלג ירד, הבגדים שלנו היו קרועים לגמרי, הנעליים שלנו שהיינו בטוחות שיחזיקו מעמד התפוררו לגמרי והרטיבות והקור חדרו בעדן. המשכנו ללכת עם אותן הנעליים כל תקופת היותנו במחנות במשך שלוש שנים. כפי שהזכרתי כבר בשום מקום שאליו הגענו לא היו מוכנים לקליטת אנשים כה רבים והתוכנית של השלטונות שנמות במסע הפכה למציאות כשמספר המגורשים הולך וקטן. האנשים מתו כמו זבובים. אף אחד לא הושיט לנו עזרה. התחנה הבאה שלנו הייתה עיירה בשם מורפה. היהודים המקומיים שנותרו בעיר הוכרחו, למורת רוחם, לאכסן אותנו בבתיהם. אך אם חשבנו שבבתיהם נמצא קצת מנוחה מהר מאד התברר לנו כי גם כאן לא מסתיימת פרשת סבלנו. עם בוקר יצאה פקודה חדשה: ממשיכים. לאן הפעם לא ידענו כרגיל אבל דבר אחד ברור לי שלו היינו צריכים ללכת עוד הרבה ודאי שלא הייתי כותבת את השורות האלה. למזלנו, למחרת בערב, הגענו לעיירה קטנה בשם ג'ורין. היה שם אזור שקבצו בו את הפליטים היהודים והפך לגטו. שם העיירה הפך עבורנו להיסטוריה אישית שבתוכה דחסנו שלוש שנות סבל ופחד והנורא מכל שאבדנו את אמנו שהייתה משענתנו היחידה. את שעברתי בעיירה הזאת לא אשכח עד יום מותי. לעולם לא אהיה מסוגלת להשתחרר מהסיוט הזה. בג'ורין נשארנו יתומות. קשה לי מאד לספר את מה שארע בעיירה. אתעכב על העיקר. האכזבה הייתה גדולה. אנשי העיירה לא סבלו אותנו ולא היו מוכנים להושיט לנו שום עזרה. אמנם הרבה גם להם לא היה אבל אפילו מעט יחס אנושי, שכה היינו זקוקים לו, הם לא היו מוכנים להעניק. אולי המשטר שחי בו בתקופת הסובייטים הרס אצלם כל רגש אנושי.

נכון, גם חייהם לא היו שזורים בשושנים כל החיים הם עבדו קשה ואפילו אם הצטיינו בעבודה בקולחוז לא יצא להם מזה כלום. ביתם היה עלוב וקר, אוכל כמעט לא היה והמצב המשפחתי קשה.

גרנו אצל משפחה אחת והעז שלהם גרה איתנו. הכריחו אותם לקבל אותנו ובתור נקמה הם פרקו את המיטה היחידה שהייתה בחדר והסתירו את הקרשים ואנחנו נאלצנו לישון על הרצפה כל תקופת היותנו שם במשך שלוש שנים. הרצפה הייתה מחימר ובחורף כשירד שלג והיה קר זה היה בלתי אפשרי לשכב עליה, מה עוד שלבושנו היה דל, הבטן תמיד ריקה, הרעב הציק ללא הרף והלילות נמשכו לנצח.

שירותים אין מה להעלות על הדעת. זה היה לוקסוס כה גדול שכלל לא היה קיים. אנחנו כפליטים, היינו המומים כיצד המשטר הרוסי שלאחר המהפכה, שהיה צריך כביכול לעזור לעניים ולהיטיב את חייהם, לא היה מסוגל להתמודד עם העוני ולפתור את הבעיות. עוני היה בכל מקום. האנשים היו ממורמרים ורעים מאד. ממש קשה לתאר זאת במלים. נשארנו לנו עדיין השמיכה והסדין שלקחנו איתנו מהבית.

באחד הימים נפוצה שמועה שמחפשים אנשים לעבודה בקולחוז באחד הכפרים. חלק מהתושבים וגם אנחנו, יצאנו לקולחוז שהיה במרחק רב מהעיירה בתקווה למצוא עבודה ולקבל מעט מרק בתמורה. נערך מסדר בתוך הקולחוז, עברו כמה חיילים ומנהל הקולחוז ובחנו את כולם. אותי הוציאו מהשורה למרות שעמדתי על קצות האצבעות כי הייתי קטנה מידי וצעירה מידי. את התחושה הקשה שלי קשה לתאר. הפרידו בינינו. אמא ויוכבד נשארו לעבוד בקולחוז ואני נאלצתי לחזור למשפחה שאצלה התגוררנו. היה נורא אבל צריך היה לקבל את הדין.

בלילות, אמא שלי הייתה בורחת מהקולחוז ומגיעה אלי לראות מה עלה בגורלי. היא הסתירה בבגדיה מעט אפונה ירוקה שלקטה בשדות בשבילי. אני הייתי כולי עם פצעים על הראש, מלאת כינים, עצובה, בודדה וכשאמא ראתה אותי כך היא לא יכלה לעצור את הבכי. אבל דמעות לא עשו רושם על אף אחד. אם לא תעזור לעצמך איש לא יעזור לך.

באותו הלילה שאמא הגיעה שכבתי עליה כדי להתחמם קצת אבל בבוקר היא הייתה חייבת לחזור לקולחוז מרחק 12 קילומטר. פחד גדול היה פן יתפסו אותה. כך היא המשיכה להגיע אלי בלילות עד שתפסו אותה עם עוד כמה בורחים והם שילמו על הבריחה בעונש קשה ביותר. מאז אמא הגיעה אלי לעתים רחוקות יותר.

מחוסר ברירה התחלתי לדאוג לעצמי. יחד עם חברה התארגנו לצאת לכפרים הסמוכים. פחדנו משני דברים בעיקר. האחד, שיזהו אותנו כיהודים שברחו מהגטו והשני מאד פחדנו מהכלבים שהיו בכל חצר. למזלנו הגורל הפגיש אותנו שם באיכרים טובי לב שריחמו עלינו ונתנו לנו משהו לאכול: תפוח אדמה, פרוסת לחם או תירס. איכרים אלה, ככל שזה יישמע אבסורדי היו יותר אנושיים מהיהודים שהיינו איתם בגטו. בלוויות של האוקראינים היו מחלקים אוכל.

לכן גם בלינו חלק גדול מזמננו בבתי הקברות. קיווינו שכל יום שעובר ונצליח להישאר בחיים יביא אותנו לימים טובים יותר.

יום אחד אמא שלנו יצאה לכפר לחפש לנו אוכל והחיילים תפסו אותה. הבחור שהלך איתה ברח אותה תפסו. הוא חזר לגטו וסיפר לנו שאמא נתפסה. באותו זמן יוכבד הייתה חולה בטיפוס וקדחה מחום גבוה ואני לא ידעתי מה לעשות ולאן ללכת. רצתי לבית החולים שם הייתה יוכבד מאושפזת כדי לספר לה על אמא. היא לא יכלה לעזור לי אבל לפחות חלקתי איתה את הצער שלי. כל זה עשיתי בצעקות כיוון שאי אפשר היה להיכנס לבית החולים. אחות ששמעה אותי צועקת גרשה אותי משם. עמדתי חסרת אונים מיואשת ובוכה וככה איך שאני עומדת לפתע אמא שלי עומדת מולי. על הרגל שלה היו סימנים של נשיכת כלב והיא נראתה שבר כלי. היא חיבקה אותי ובכתה ולא הצלחנו להגיד כלום אחת לשנייה. רצתי לספר ליוכבד שאמא חזרה ולתת לה חצי תפוח אדמה שאמא הביאה איתה.

אמא חזרה מיואשת ושבורה. לפתע נפלה ואיבדה את הכרתה. אינני יודעת מה בדיוק עשו לה החיילים אך כנראה שסבלה היה כה גדול שרק בעזרת כוח על אנושי הצליחה להגיע אלינו. היא נשארה משותקת בחצי גופה (יד ורגל) וכך חמישה חודשים שכבה על לוח עץ מרופד בקש שסחבנו מעגלת איכרים.

באחד הימים הופיע אדם שלא הכרנו רשם את שמות שתינו ואמר לאמא שאם נצא מהגיהנום הזה אולי בעזרת הרשימות נגיע לארץ ישראל. אמא אמרה לו, "תרשום תרשום שלילדים שלי יהיה טוב". בינתיים מצבה של אמא הלך ורע. לא היה באפשרותנו לעזור לה בכלל. אוכל לא היה, תרופות לא היו ואנחנו ידענו שהיום הנורא שכה פחדנו ממנו הולך וקרב. שישה ימים לפני פסח הלך מצבה והורע. חג שלא אמר לנו כלום עד אז הפך לאחד החגים העצובים ביותר בחיינו. הרגשנו שהסוף קרב והזמנו רופא. אמא פתחה לפתע את ידה וצעקה: דוקטור תציל אותי! יש לי שני ילדים קטנים והם נשארים לבד! הרופא ידע היטב שהכל כבר מאוחר מידי ובכל זאת נתן לה זריקה שרק האריכה את גסיסתה. יוכבד ואני שכבנו לידה כל הלילה והיא נשמה כמו משאבה. זה היה נורא! כשהאיר היום רציתי ללכת לבקש ממישהו מעט מים חמים. היא החזיקה לי את היד ולא נתנה לי לזוז. לקראת שעה תשע, עשר, הוציאה אמא את נשמתה כשהיא אוחזת את שתינו בידה.

אמא שלנו מתה עם הסוד שעבר עליה כשהותקפה בשדה. לעולם לא נדע מה עבר עליה באמת באותו יום מר ונמהר.

לא היה איש שיעזור לנו אפילו מישהו שיביא את אמא לקבורה. בסוף מצאנו שכן וביחד איתו רצנו בשלג אחרי האלונקה בוכים. אך איש לא שם לב אלינו. זאת תמונה שהייתה מקובלת בימים ההם. תמונה שחזרה על עצמה ושאישי כבר לא התרגש ממנה. בזמן הקבורה יוכבד התעלפה ואני עמדתי מאובנת מרחמת ודואגת לאמא שיהיה לה קר בקבר.

נשארנו לבד. הפכנו ליתומות. עולמנו חרב עלינו. לא רציתי לחיות יותר. ישבנו שבעה בוכות ללא הפסקה. לא חשנו ברעב ולא בקור. ישבנו שבעה רק חמישה ימים כי חג הפסח נכנס באמצע. אותה שנה 1943, הייתה שנה מעוברת והחורף היה קשה במיוחד. השלג לא פסק לרדת אך כל זה היה כאין וכאפס לעומת מה שעבר עלינו עם הסתלקותה של אמא. הייתי מיואשת ושבורה והנה כמו בחלום עובר לידי בחור יפה ובריא ואני מזהה אותו וצועקת ליוכבד שאני חושבת שזה סוניה (ישראל) בן אח של אמא, כלומר בן דודנו, שברח והסתתר אצל איכרה גויה. לו הייתי מאמינה באלוהים הייתי אומרת שהוא נשלח אלינו משמיים. כאילו שאמא המשיכה לדאוג לנו גם אחרי מותה. זאת הייתה אמונתי. הייתה זו קרן אור יחידה בכל תקופת הסבל שלנו בטרנסניסטריה. הלכנו עם סוניה בן דודנו להיפרד מאמא. שמנו על הקבר אבן וסוניה, בן דודנו, כתב את שמה על האבן. הוא דאג לנו לפת לחם ותפוח אדמה מה שהיה אז שווה המון. כל חיי חלמתי להגיע לקבר של אמא. כמובן שזה חלום שלא ניתן לממש. אמא, כמו כולם, נקברה בשדה רחב ידיים שלבטח עובד ונחרש כבר מאות פעמים מאז. בחדר בו גרנו היה בחור חולה בשחפת. סוניה הוציא אותנו משם והעביר אותנו לבית שכן, כדי שלא נידבק. אבל הסבל לא נגמר. פקודה חדשה יצאה בגטו: יש צורך באנשים נוספים לעבודה. ושוב עבודה זו הייתה רק כאילו. האמת שאיש לא חזר ממנה. יוכבד הייתה בין המועמדים ל"עבודה" מבחינת גילה ולכן היא ברחה מהבית והסתתרה בשדות ואותי לקחו במקומה לא היה חשוב להם הגיל הייתה חשובה הכמות של אנשים שהצטרכו לספק. אספו אותנו בחצר ואני שכבתי על האדמה בחצר וחיכיתי לבוקר. בבוקר העמידו את כולנו בשורה. הייתי קטנה בגיל ובגודל אך שכל היה לי. מלחמת הקיום הייתה חזקה אצל ילדים במיוחד. הם היו אלה שגילו תושייה בכל מצב. מה יותר גרוע מהמוות, חשבתי לעצמי והסתלקתי מהמקום. כיוון שהייתי קטנה לא חשדו בי. ברחתי לשדות מחוץ לגטו. היה לי שכל לא לחזור למקום מגורי כדי שלא ימצאו אותי. נשארתי מוסתרת בתוך חבילת קש וכך ניצלתי בפעם המי יודע כמה. השיירה המשיכה בלעד.

בגטו נשאר הרבה ילדים יתומים שלא היה מי שידאג להם. הם שוטטו בכפרים וגנבו מעגלות איכרים כדי לשרוד.

ואז יום אחד שמענו שקם אירגון שנתמך על ידי הג'וינט שתפקידו היה לאסוף את כל הילדים היתומים עד גיל 13 לבית יתומים. הייתי ביניהם. את יוכבד לא קבלו כי היא הייתה רשומה כמבוגרת יותר. היא שינתה את גילה ל-17 כדי שיקבלו אותה לעבודה בקולחוז אבל גם גילה האמיתי שהיה 15, לא איפשר לה להירשם לבית היתומים.

בבית היתומים גילחו את שערות ראשינו שהיו מלאות כינים. לי כל התקופה היו פצעים נוראים על הראש ובכל זאת שמרתי על השערות שלי ולא הייתי מוכנה לגלח אותן.

אז ברחתי בחזרה לבית שבו גרתי. למזלי, מצאתי חן בעיני מנהל בית היתומים והוא הסכים שלא יגלחו אותי רק יספרו קצר, תמורת הבטחתי לעבוד במטבח. לגבי זו הייתה הצלה כי לא הייתי מוכנה לתת את הנכס היחידי שנותר לי, השער שאמא טיפחה והיו חשובות לי כל כך. ראיתי בהן סימן שלא גזלו ממני את צלם האדם.

בבית היתומים היה לי הרבה יותר קל. אפילו יכולתי לחסוך פרוסת לחם ליוכבד. כאן גם התחלתי לחזור להרגלי חיים שאבדו ולהתרגל, למשל, להחזיק עיפרון ביד. למדנו מעט דברים שלומדים בבית ספר במטרה להחזיר לנו את ילדותנו. ישנו במיטה נקיה דו קומתי והתכסינו בשמיכה. המלחמה נמשכה אבל הפעם ידם של הרוסים הייתה על העליונה והגרמנים נסוגו ללא הרף. הפרטיזנים האוקראיניים שפעלו בגטו הודיעו לנו שמועד השחרור מתקרב ואת הילדים מבית היתומים מחזירים לרומניה. אבל יוכבד לא יכלה להצטרף אלי כי היא לא הייתה בבית היתומים מפאת גילה. זאת אומרת שהיא לא הייתה מיועדת לחזור לרומניה. ניסו לשכנע אותי לנסוע לבד כי כל אחד צריך להציל את עצמו אבל אחותי ואני החלטנו לא להיפרד לעולם. מספיק הפריד הגורל את המשפחה שלנו. אינני יודעת איך, אבל ברגע האחרון אפשרו ליוכבד להצטרף אלי. ואכן יצאנו יחד על גבי עגלות.

מאמא נפרדנו מספר ימים קודם לכן. הלכנו למקום הקבר שלה כדי להיפרד. את ההשפלה האחרונה עוד ספגנו בגבול בין אוקראינה לבסרביה. גילחו את כולנו ועברנו חיטוי... עירומים ישבנו ביחד עד שהכל נגמר וזה נראה נצח. לרומניה נסענו ברכבת בהמות. התחנה הראשונה שלנו הייתה עיר ושמה יאש. היינו כאלף ילדים ביניהם חולים רבים ונכים. גם כאלה שאיבדו איברים מגופם בימי הקור החזק. היינו שבורים נפשית ורגשית.

החזית הרוסית התקרבה אלינו והחלו הפצצות על יאשי. בעיר היה תוהו ובוהו. כולם ברחו ונשארנו ללא מלווים, מלבד אדם אחד שאת שמו אינני זוכרת אבל הוא לא הצליח לדאוג לנו. הוא העביר את הסמכות לגדולים שבינינו והם ניצלו את כוחם והתעללו בקטנים. למשל, אלה מאתנו שניסו להשיג חתיכת לחם, נעלו במחסן תחת איומים ומכות.

הג'וינט הגיע למסקנה שחייבים להעביר אותנו למקומות אחרים ברומניה בתקווה להתרחק מהשלטון הרצחני שעדיין שלט בעיר. חילקו אותנו לקבוצות קטנות יותר. אותנו העבירו לעיר פוקשאן. שם הייתי אמורה להיות אצל משפחה יהודייה אבל הם חשבו שבאתי לביתם על מנת להיות משרתת. צריך לדעת שבחלקים גדולים של רומניה לא היה גירוש של יהודים. אמנם היו פוגרומים בשנות המלחמה, אבל איפשרו למי שנשאר לגור בבתיים שלהם. לאחר מאמצים רבים עברתי למשפחה שידעה בדיוק מה תפקידה וכיצד לקלוט אותי. מצאתי בביתם חום והבנה שהייתי כל כך זקוקה להם.

היה להם בן אחד והם טיפלו בי לא פחות מאשר בבנם, למעט זה שחששו שבנם יידבק ממני. אבל לאחר בדיקות וצילומים התברר שכל מה שעבר עלי הותר בי עקבות קשים אבל לא הייתי חולה בשחפת. שם המשפחה היה שווארץ.

נשארנו בפוקשאן כמה חודשים עד שהחזית הרוסית התקרבה לעיר וההפצצות גברו והוחלט שוב להרחיק אותנו מהחזית. האישה הטובה שהייתי אצלה ארזה לי מזוודה ושמה שם אוכל ותרופות ויצאנו לכיוון העיר בוזהוו. זאת עיר ברומניה שמרבית תושביה היהודים נשארו בה. (יותר מאוחר נודע לי שגם אברהם, בעלי, היה בעיר הזאת. אבל אותו פגשתי בקיבוץ דן)

בבוזהוו ריכזו אותנו בבית ספר שהיה מול מחנה צבאי גרמני גדול. לקראת הנסיגה העמידו הגרמנים מכונות ירייה מול הבית שלנו וחיכו לפקודת חיסול. אבל הפקודה איחרה להגיע ושוב ניצלנו. הגרמנים נשבו על ידי הרוסים שפרקו מהם את נשקם ואנחנו, שכל השנים קיווינו שיום יבוא והרוסים יצילו אותנו, לא האמנו שהגלגל התהפך והגרמנים הופכים ממנצחים למובסים. יצאנו מבית היתומים בריצה, בידינו מטפחות אדומות לקראת הטנקים של החיילים. התחבקנו עם החיילים ודברנו איתם בשפתם, שפה שרכשנו בזמן שהיינו נתונים תחת השלטון הסובייטי. אבל השמחה הייתה קצרה. הרוסים לא ממש דאגו לנו. ההפך הוא הנכון הם התחילו להציק לנו ולהטריד אותנו במיוחד את הבנות.

יוכבד ואני חשנו זנוחים ואי לכך החלטנו לעבור לבוקרשט. שמענו שיש משם סיכוי גדול יותר לעלות ארצה. התארגנו מספר ילדים, הלכנו לתחנת הרכבת וביקשנו שייקחו אותנו כי לשלם לא היה לנו במה. זה לא הלך כל כך בקלות וגם צרפנו אלינו ילד קטן בן חמש שאיש לא דאג לו, עלינו על רכבת והגענו לבוקרשט. כשהגענו לעיר כבר לא הייתה תחבורה ציבורית ולא ידענו איך נגיע למרכז העיר. אמרו לנו שיש מרכזים של בתי יתומים בהם מרכזים את כל הילדים. חיפשנו טרמפ - מה שלא היה מקובל באותם ימים - ואז נעלם לנו הילד הקטן. עד היום לא ידוע לי מה עלה בגורלו. הגיעה לאוזני שמועה שמשפחה ללא ילדים אימצה אותו והוא נשאר ברומניה.

בוקרשט היא עיר הברירה של רומניה. עיר גדולה שלא נהרסה בזמן המלחמה. התושבים בה חיו חיים נורמליים פחות או יותר, וחלקם אפילו לא ידעו על הטבח שנערך במרחק לא גדול מעירם. העיר הייתה מוצפת פליטים מכל מקום. בתוכם יהודים רבים שרצו לשוב הביתה לבתיהם שנעזבו על ידם לפני כארבע שנים ורבים אחרים החליטו לעזוב את אירופה ולעלות לארץ.

הבעיה הייתה שהרוסים, שכבשו את בוקרשט התכוונו להחזיר לרוסיה את יוצאי בסרביה כי הם נחשבו לרוסים והתחילו לרכז אותם בנפרד מהיתר. אנחנו לא רצינו לחזור לרוסיה. לא היה לנו מה לחפש שם מה גם שאיבדנו את כל משפחתנו. החלטנו לעזוב את בית היתומים בבוקרשט. לקחנו את מעט החפצים שהיו לנו וברחנו.

ישנו על ספסלים בגנים ציבוריים ואכלנו את הירקות שבערב זרקו בשוק, עד שהכרנו את השליחים של השומר הצעיר בבוקרשט. השליחים סידרו לנו חדר אצל משפחה מחוץ לעיר שם שהינו שישה שבועות. כדי שלא יזהו אותנו שינינו את שם משפחתנו מבטלמן לאייזנברג (שם המשפחה של אמא) וכך עם שם המשפחה החדש השתלבנו שוב בין הילדים שהגיעו לעיר מאוחר יותר, בבית יתומים אחר שממנו נשלחנו ארצה.

באותה תקופה החלה העלייה לארץ ישראל.

את הילדים ריכזו בקבוצות ושלחו אותם לעיר הנמל קונסטנצה. הם הועלו על אניות שיצאו בדרכן לארץ ישראל. שתי אניות הוטבעו על ידי הגרמנים. באניות אלה היו ילדים שעברו את כל סבלות המלחמה. על האניות שהיו אמורות להפליג לארץ היו ילדים בני אותה משפחה שהופרדו ועלו לאניות שונות. כאשר הגענו לארץ נודע לנו ששתי האניות הוטבעו. אותן משפחות שהופרדו חיפשו את יקיריהם לשווא והתוודעו לגורל המר.

בתחילת דצמבר 1944 עלינו סוף סוף בקונסטנצה על האנייה שהובילה אותנו לארץ ישראל. הייתי בת 14 ויוכבד כמעט בת 17.

●●● העלייה לארץ

בשנת 1944, בגיל 14 עליתי לארץ ישראל מרומניה. עליתי באנייה טאורוס יחד עם עוד 800 ילדים יתומים. את העלייה אירגנו הצלב האדום והג'וינט. עלינו על האונייה בקונסטנצה, בתום מסע של שבועיים בים. באמצע המסע האונייה החלה לטבוע, כי היה חור בקרקעית, אבל רב החובל של האונייה הצליח לסתום את החור ולשאוב את המים וככה הצלחנו להגיע לאיסטנבול בתורכיה.

בשנת 1943 בעיצומה של מלחמת העולם השנייה, החליטה ממשלת בריטניה לאפשר לכל יהודי אשר יגיע לטורקיה להמשיך ולעלות לארץ ישראל. בעקבות ההחלטה המוסד לעליה ב' החל לארגן הפלגות אניות פליטים ניצולי שואה לאיסטנבול. מספר אניות הפליגו בהסדר זה אך ערב יציאתה של טאורוס בוטלה ההחלטה. אף על פי כן, האנייה יצאה בתחילת דצמבר 1944 מנמל קונסטנצה ברומניה שעל סיפונה 958 מעפילים, ביניהם לוחמי גטו וילנה רוז'קה קורצ'ק ואברהם לידובסקי. "טאורוס" הגיעה לאיסטנבול בשלום, ומשם נסעו המעפילים ברכבת לארץ ישראל. ככל הידוע, "טאורוס" הייתה אניית המעפילים האחרונה בתקופת המלחמה. ניסיונות לנצל את הטאורוס להבאת עולים נוספים לאיסטנבול סוכלו על ידי השלטונות הטורקיים.

באיסטנבול עברנו לרכבת ונסענו 4-5 ימים עד עתלית. זכורה לי היטב הרגשתי כאשר דרכתי על אדמת ארץ ישראל. בכיתי מרוב שמחה ועוד יותר מצער על שאמא היקרה שלנו, שכל כך צתה להביא אותנו לחוף מבטחים, לא זכתה לכך. צער זה מלווה אותי ואת יוכבד כל החיים.

●●● החיים בארץ

הגענו לעתלית. עתלית היה מעין מחנה הסגר לבידוד וטיפול ראשוני. כבר משלב זה התחילו להגיע שליחים מתנועות ההתיישבות כדי לרשום אותנו. היה מאד מרגש לפגוש אנשים מהארץ שדברו עברית שוטפת. אני שלמדתי קצת עברית הבנתי חלקית מה שנאמר.

מחנה המעצר בעתלית או מחנה המעפילים בעתלית שימש למעצר מעפילים ופעילים במחתרות וכן כמחנה מעבר לעולים. המחנה נפתח בינואר 1940 ופעל במתכונת זו עד להקמת מדינת ישראל במאי 1948. במשך השנים נעצרו בו למעלה מ-40,000 מעפילים. במחנה היו צריף חיטוי, צריפי מרפאה, מטבחים וחדרי אוכל. נבנו בו כ-100 צריפי עץ ו-86 מהם שימשו למגורי מעפילים. תפוסתו המקסימלית נאמדת בכ-4,000 נפש. בזמן כליאתם קיבלו המעפילים תנאי מחיה סבירים: קורת גג, ארוחות סדירות וחופש תנועה סביר בתוך גבולות המחנה. במחנה שהו גם עולים לגאליים לתקופות של עשרה ימים עד שבועיים לצורך בידוד (איזולציה) בין השאר למניעת העברת מחלות. הקליטה במחנה כללה רישום, הפרדה בין הגברים ובין הנשים והילדים וחיטוי ב-DDT.

יוכבד ואני נגשנו לאחד השליחים מהשומר הצעיר ואמרנו שאנחנו מעוניינות להגיע לקיבוץ של תנועת השומר הצעיר, שנודע לנו על קיומה מפיו של אחינו ישראל. ישראל היה חבר בתנועת השומר הצעיר עוד ברומניה לפני המלחמה. כך רשמו אותנו לתנועת "השומר הצעיר" והציעו לנו לבוא לקבוץ דן. קבוץ דן היה קבוץ צעיר בן חמש ושם נזקקו לעזרה של ידיים עובדות. הסכמנו. שהינו בעתלית כחודשיים.

●●● בקיבוץ דן

קיבוץ דן נוסד כאחד מיישובי חומה ומגדל ב-4 במאי 1939. המקימים היו קבוצת עולים מטרנסילבניה, רומניה, חברי תנועת השומר הצעיר. הקיבוץ משתייך לתנועה הקיבוץ הארצי.

בדצמבר 1944 הגענו לקבוץ דן אחרי נסיעה של שלושה ימים. זה התחיל בנסיעה באוטובוס לצפת. יום שלם ארכה הנסיעה כי באמצע הדרך האוטובוס שקע. הנהג קרא לטרקטור והוא הוציא אותנו מהבוץ. בצפת העברנו את הלילה בבית מלון. פעם ראשונה בחיים שלי שהייתי בבית מלון. היינו שלוש בנות בחדר אחד. למחרת שוב נסענו באוטובוס מצפת לקריית שמונה, שקראו לה אז חלסה. זה היה כפר ערבי. אני זוכרת שהייתה שם חנות וקנו לנו שוקולד של עלית בשם "פרה". לא זוכרת אם אכלתי מהשוקולד. יכול להיות ששמרתי אותו. שיהיה למקרה שצריך. גם בקיבוץ דן, הסתרנו לחם מתחת לכרית. מן הרגל של ניצולי שואה. לשמור חתיכת לחם לעת צרה.

מחלסה לקיבוץ דן הגענו במשאית שהקיבוץ שלח אלינו. כמה בנים מהקבוצה שלנו כבר היו בקיבוץ והם באו לקחת אותנו. הם היו מלוכלכים בבוא אחרי יום עבודה, כנראה. כל הדרך ליווה אותנו מדריך בשם שלום שהיה חבר קיבוץ דן.

אני הייתי מאושרת. יוכבד פחות. היא בכתה: לאן לוקחים אותנו?

היינו קבוצה של שורדים. באנו ממקומות שונים מבתים שונים. חלק מאתנו רצה לשמור על כשרות חלק מאתנו רצה לקיים את מצוות הצום ביום כיפור חלק מאתנו לא הבינו איך בפסח יש גם מצות וגם לחם. אבל הקיבוץ הלך לקראתנו וקבל את כולם בהבנה ובחום.

מהר מאד השתלבנו בעבודה. עבדנו בעיקר בסיקול אבנים והכשרת הקרקע לבנייה וחקלאות. חצי יום למדנו וחצי יום עבדנו. פעם ראשונה אחרי שלוש שנים החזקתי עט ביד.

למדנו עברית, היסטוריה, גיאוגרפיה, חשבון ועוד והיו לנו גם שיעורי התעמלות. בשעות פנויות הלכנו להתרחץ בתל אל קאדי. לפעמים בקשנו להעביר לשם את הלימודים ובאמצע השיעור קפצנו למים. "פוצצנו" את השיעור. המים היו קרים מאד. זה היה נפלא.

המגורים שלנו בקיבוץ דן, היו בהתחלה, בתי בטון לא גמורים. לחלק מאתנו סדרו מגורים אצל משפחות שגרו בצריפים. אותי שיבצו למשפחה כזו והייתי "פרימוס". כך קראו לאדם שלישי בחדר. (פרימוס יש שלוש רגליים). אחרי שלושה חודשים בנו עוד בניינים ועברנו לגור בהם. כעת היינו ארבעה בכל חדר. באותו הזמן עבדתי בניהול מטבח הילדים. כשהיינו יוצאים לטיולים, למשל, הייתי אחראית על הצד הקולינרי.

בדן עשינו אימונים בקפא"פ (קרוב פנים אל פנים), הליכת זיקית ועוד. הכנה לשרות הצבאי. כל זה עשינו בסתר שהשלטונות הבריטים לא יגלו. את האימונים עשינו מידי כמה חודשים, חמישה ימים מרוכזים בחורשת טל. למדנו גם להפעיל נשק חם ואת זה עשינו ברפת כדי שלא יגלו אותנו. יום אחד הודיעו לנו שהמחנה מותקף על ידי האנגלים ושנסתתר עד יעבור זעם. נכנסתי לתעלת מים וחכתי להוראה מהמפקדים כדי לצאת. כשקבלנו את ההוראה לצאת, התגלה לנו שכל זה היה תרגיל. יצאתי רטובה לגמרי. במהלך התרגיל המדריכים חיפשו באוהלים שלנו ומצאו מחברות שבהם כתבנו את שפת הסתרים שלמדנו. מחברות שאסור היה לנו להשאיר מאחורינו. הלקח היה שתמיד צריך לקחת אותם אתנו. אברהם, בעלי לעתיד, היה אז מ"כ. כמ"כ הוא היה שותף בסוד התרגיל אך נבצר ממנו לספר לי על כך. אחרי התרגיל הוא התנצל בפני והביא לי פלח אבטיח כפיצוי.

אחרי שנתיים בחברת הנוער בקבוץ דן הפכנו לגרעין של השומר הצעיר ואז עבדנו חמישה ימים בשבוע ויום אחד למדנו.

מכל הילדים שהגיעו לדן (52) נותרו 16 נערים ונערות. היו הרבה עזיבות. רבים לא הצליחו להסתגל, לחיות במסגרת, לעבוד, ללמוד. בדן הכינו אותנו לקראת הצבא ולקראת ח"י קיבוץ.

יכבד ואני בקיבוץ דן

בקיבוץ דן, 1945

אחרי שלוש שנים בקיבוץ דן, תנועת השומר הצעיר הגיעה להחלטה שדן לא זקוקים להשלמה והפנו אותנו לקבוץ שער העמקים. התאחדנו שם עם קבוצה של נערים ונערות שהיו יותר מעורים בחיי הארץ. הם למדו יותר מאתנו, שרתו בפלמ"ח וחלקם לא היו ניצולי שואה. היינו למעשה שונים מהם. אברהם ואני עברנו מן לשער העמקים בשנת 1947 כחברי "חברת הנוער א" וכאן ביתנו עד היום הזה.

התחתנו שלוש פעמים.

1948: בפעם הראשונה התחתנו בשער העמקים. עבדתי במטבח ובאו והודיעו לי שהרב מאלרואי שהיה גם שוחט, הגיע. בלהה את רוצה להתחתן? שאלו אותי, הרב פה! אברהם עבד באותו זמן בטחנת הקמח קראתי לו והלכנו לרב. הרב הבין שמדובר באנשים חילוניים ולא עשה מזה עניין. הוא פשוט רשם אותנו כנשואים. בלי טבעת וללא עדים. אבל לא לקחנו ממנו פתק אישור לנישואין.

1949: בפעם השנייה שהתחתנו זה היה כשהורים של אברהם הגיעו ארצה מקפריסין. הם בקשו שנעשה חתונה "כמו שצריך". אברהם ואחיו עלו לארץ כיתומים למרות שההורים היו בחיים. ההורים של אברהם הגיעו לארץ בשנת 1947 ומשרד הקליטה נתן להם יחידת דיור קטנה בטבעון: חדר ומטבחון. לכבוד החתונה שלנו הם הוציאו את הכל מהבית כדי שיהיה מקום והזמינו את הרב לאו שהיה אז רב צעיר מאד וגר בטבעון. לבשתי חצאית (בקבוץ הלכתי כל הזמן במכנסיים קצרים) ששאלתי מחברה וותיקה וחולצה שאחותי נתנה לי. עלינו ברגל משער העמקים לטבעון. הוריו של אברהם הזמינו כעשרה אנשים וכולם כבר חיכו לנו.

הרב שאל אם יש לנו טבעת. לא הייתה טבעת אבל לאמא של אברהם הייתה תושייה והיא דחפה לו ליד טבעת שהייתה לה, אינני יודעת מאיפה. אברהם הראה לרב שיש לו טבעת ואמר "הרי את מקודשת לי". הרב כתב את הכתובה והלך.

אמא של אברהם עשתה לכבוד האירוע קרמשינט וזה היה הכיבוד היחידי בחתונה. אחרי הטקס ירדנו בחזרה לקיבוץ ברגל. באותה תקופה בקיבוץ היו ערבי ריקודים מספר פעמים בשבוע. היה בחור יוגוסלבי מוזיקאי וקומפוזיטור שניגן במפוחית. באותו הערב של החתונה השנייה שלנו הייתה הרקדה. רקדנו עד חצות.

בכלל בשנים הראשונות בקיבוץ אפילו כשכבר הייתי במיטה ושמעתי מוסיקה מחדר האוכל, קמתי ורצתי לשם כדי לרקוד. לרוב רקדנו הורה וריקודי עם. בשבילי זו הייתה ממש שאלת חיים. אהבתי לרקוד ואין לתאר מה שזה היה עבורי. הייתה שמחת חיים. הדבר היחידי ששכחנו בחתונה השנייה שלנו היה לקחת את הכתובה שהרב כתב לנו

1952: עם לידתה של בתנו יונה נדרשנו למסמך נישואין שלא היה בידינו. נאמר לי בבית החולים עפולה שללא מסמך לא ניתן לרשום את התינוקת. הציעו לנו לגשת לרבנות בחיפה ולהתחתן שם ולהביא את תעודת הנישואין. נסענו לרבנות בחיפה. שאלו אותנו אם אנחנו באמת מעוניינים להתחתן. אמרנו כן. שאלו: אתם בטוחים. אמרנו: כן! והוציאו לנו תעודה. ומאז אנחנו נשואים באופן רשמי ובאושר רב.

אברהם ואני בחתונה השנייה מאי 1949.
ההינמה שלי עשויה מווילון שאחותי תפרה לי.

אברהם ואני בשרות הצבאי - 1952

●●● העבודה שלי

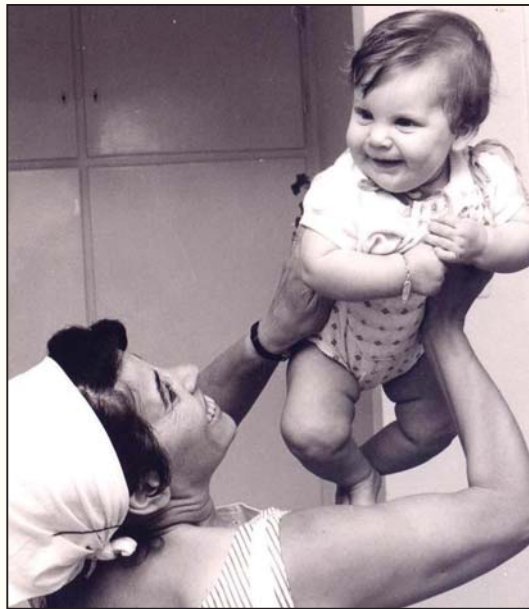
מילאתי תפקידים רבים במהלך השנים, להם נבחרתי בדרך דמוקרטית על פי שיחת הקיבוץ. הקדנציה הייתה לשלוש שנים אם אפשרות הארכה. העבודה הראשונה שלי הייתה בכרם הענבים של הקיבוץ והשנייה בבית התינוקות. מהר מאד נבחרתי למרכזת קומונה של בית הילדים, תפקיד אותו מילאתי כשבע שנים.

במחסן הבגדים של הילדים 1949/50

במטבח בקיבוץ

בבית הילדים - 1949

בהמשך נבחרתי לרכז את המתפרה בשער העמקים. תפקיד שהכיל לקרבו את כל תקציבי ההלבשה של אוכלוסיית הקיבוץ תינוקות ילדים נוער חיילים וחברים וכמו כן הלבשת הבית - שטיחים וילונות ואביזרי סדקית. לא קנינו בגדים תפרנו את כל הנדרש בהתאם לתקציב ההלבשה שחולק על פי צרכי הגיל.

הייתה גם מכסה לבגדים שתפרנו. למשל, כל בחורה יכלה לקבל שמלה אחת פשוטה לשנה ושמלה יותר מפוארת אחת לשנתיים. ככה היה מקובל בכל הקיבוצים כשכל קיבוץ קובע לעצמו את נורמת הביגוד. לכן אנו כמתפרה קיבוצית נשאנו בתפקיד מרכזי ביותר בכדי לעמוד בצרכי האוכלוסייה. בצענו במתפרה את כל התהליך החל מהזמנת הבדים עד לגזירה ולתפירה. במתפרה היו 25 נשים תופרות ושני גברים חייטים שתפרו בעיקר בגדי עבודה. את התפקיד הנ"ל מילאתי שבע שנים עד 1969.

במתפרה עבדה גם יוכבד אחותי. יוכבד הייתה תופרת "סלונית". את כל הבגדים האיכותיים ביותר היא תפרה. בגדים עליונים: שמלות וחליפות. ערכנו תצוגות אופנה במהלך העונות. הרבה ממעשי ידיה של יוכבד הוצגו בתצוגה. יוכבד עבדה במתפרה כל ימי חייה עוד בהיותה נערה בקיבוץ דן. היא הייתה פחות מעורה בחיי הקיבוץ אבל מה שחשוב ביותר היה שלא נפרדנו מעולם, כפי שהבטחנו לאמא שלנו ז"ל.

במתפרה: תצוגת ביגוד לחברים על פי טעם אישי

בשנת 1969 יצאתי לשנת חופש בחיפה ושם ניהלתי חנות סדקית ושונות: חגורות, תיקים, צעיפים ועוד שהייתה בבעלות שלושה שותפים. לאחר שנה וחצי כמנהלת החנות פנו אלי ממזכירות הקבוץ והציעו שאעבוד בהנהלת חשבונות של הקבוץ.

שבנו לקיבוץ בשמחה. בעבודתי כמנהלת חשבונות הייתי אחראית על הוצאת הנהלת החשבונות של מפעל כרומגן מהקיבוץ אל המפעל החדש שנבנה, בכדי ליצור הנהלת חשבונות נפרדת. תפקיד לא קל עם הרבה אחריות ואתגרים. עבדתי בהנהלת חשבונות כרומגן כשמונה שנים. בשנת 1978 עברתי לעבוד במועצה אזורית זבולון כמנהלת חשבונות ובתפקיד הזה נשאתי עד שנת 1984. במהלך השנים הוצע לי לנהל את ה"כלבו" - חנות לצרכי החבר, בקבוץ שער העמקים תפקיד שמלאתי שתי קדנציות שש שנים. לאחר מכן רכזתי את וועדת הבריאות במשך כחמש שנים.

בנוסף לעבודתי בניהול ובריכוז לאורך השנים הייתי פעילה בוועדות שונות בקיבוץ: וועדת חברים, וועדת תרבות, וועדת קליטה, וועדת מינויים ונציגה בוועדת המשק.

משם נכנסתי לתפקיד קופאית ב"קופת הבית". לחברים היה תקציב וכל חבר פנה לקופה בהוצאת כסף מזומן על פי צרכיו. עד שנפתח בקיבוץ כספומט וכבר לא היה צורך בקופאית.

בשנת 2006 סיימתי לעבוד ולתרום כלכלית לקיבוץ. בסך הכל נהנתי מאד מכל תפקיד שמילאתי.

משנת 2010 אברהם ואנוכי לוקחים חלק בפעילות במועדון "דורות" שבמועצה המקומית זבולון, לומדים בחוגים רבים כמו התעמלות, רואים עולם, תולדות ארץ ישראל, אקטואליה ושיפור הזכרון. פעילות המרחיבה אופקים ותורמת לתחושת סיפוק ותחושה כללית טובה וכל זאת בזכות אירגון ומקצועיות הצוות. שפע נתינה, קבלה ופתיחות.

אברהם נולד ב- 8 ביולי, 1929 בכפר קטן ברומניה ליד עיר גדולה בשם Vijniza בביתה של סבתו. הכפר היה ממוקם קרוב לעיר הנמל סולינה, שם עבד אביו עמנואל כמנהל בכיר בנמל. הוא היה אחראי על אניות המייבאות חיטה לאורך נהר הדנובה. אברהם היה הבן הבכור במשפחתו ולאחר כ-6 שנים (1935) נולד אחיו ישראל ז"ל.

ישראל ואברהם עלו ארצה ביולי שנת 1944 כניצולי שואה, לאחר שחוו את תלאות המלחמה. בהיותו בן 15, צעיר חדור נחישות ולהט למשימות הגנה על המדינה שזה עתה התגבשה, עלה אברהם עם חברי ההתיישבות העובדת עת לילה לכבוש את היישוב "ביריה". ועוד היה שותף למבצעים סודיים רבים עד גיוסו לצה"ל. כחייל בעת הקמת צה"ל (מספרו האישי 164998) מלא תפקיד בחיל הקשר לאורך כל מלחמות ישראל ולקח חלק במבצע קדש, במלחמת ששת הימים, במלחמת יום כיפור וכל זאת בשילוב עם חיי הקיבוץ, עבודה ופעילות בחברה.

בתחילת שנות החמישים נבנתה בשער העמקים טחנת הקמח. כשסיים את שירותו הצבאי הוצע לאברהם מידית להיות בצוות הטחנה ולקחת חלק בניהול המקצועי. בשנת 1960 נשלח ללימודים בשוויץ לבית ספר לטחינה (בשם Biller) וסיים את לימודיו בהצטיינות כהנדסאי טחינה. במהלך השנים תרם רבות מהידע שצבר מלימודיו ונסיגונו לטוחנים ומתלמידים רבים ברחבי הארץ וליווה סטודנטים לטחינה בתהליך הלמידה ויישומו.

ישראל ז"ל, אחיו האהוב של אברהם, התחנך כנער בקיבוץ דן ולחם בשורות צה"ל. בתום שחרורו כקצין בצה"ל המשיך למלא תפקיד בטחוני (מא"ז - מפקד אזור) בקיבוץ ובאזור ובהמשך הקים את משפחתו היקרה בדרום. ישראל תרם רבות להגנת הקיבוץ ובמיוחד בא הדבר לידי ביטוי במלחמת ששת הימים. את פעילותו הבטחונית הברוכה והמקצועית המשיך לאורך שנים במקביל לתפקידו כהנדסאי יצירתי ועטור כישרונות בתחום התעשייה במפעלי קיבוץ דן.

הוריו של אברהם התאחדו באוקראינה לאחר טלטלות המלחמה. כעת הם היו נחושים לאתר את מקום המצאם של בניהם. השאיפה של הוריו הייתה בנוסף להגשמת החלום הציוני הנכסף, להתאחד שוב עם ילדיהם היקרים ולחוות חיי משפחה. בקיץ 1945 יצאו הוריו של אברהם מנמל ברומניה על ספינת מעפילים לעבר מדינת ישראל. כאשר נגעו בחופי הארץ האנגלים עצרו אותם וגרשו אותם לקפריסין. ישראל ז"ל ואברהם עמדו מנגד, מעבר לשער בעתלית והיו מנועים מלהפגש עם הוריהם האהובים. האוניה נאלצה לשוב לקפריסין לאתר של מחנה פליטים שהכיל פליטים ונרדפים מארצות שונות בתום המלחמה. במחנה הפליטים ההורים שהו כשנה וחצי עגומות. באביב 1947 הגיעו סופית לארץ המובטחת ובנו את ביתם בטבעון הנושקת לקבוץ שער העמקים.

●●● המשפחה שהקמנו

בין לבין המלחמות ובמקביל לעבודה והתפקידים שמלאנו הקמנו משפחה. נולדו לנו שני ילדים. בת, בשם יונה ובן בשם אבי. יונה בכורתנו ואבי בן הזקונים הביאו לנו אושר גדול לכל אורך השנים. שניהם שרתו בצה"ל ונתנו את תרומתם למדינה. אבי סיים בדרגת רב סרן ויונה התחתנה רגע לפני סיום השרות. שניהם תרמו באהבה לחברה ולקיבוץ כפי יכולתם. כהורים העברנו לילדינו את ערכי החיים: יושר ואהבת המולדת והאדם. ליונה בתי, יש ארבעה ילדים שלושה בנים ובת אחת והיום יש לה ששה נכדים, הנינים שלנו. לבני אבי, יש ארבעה ילדים גם שלושה בנים ובת אחת. כולם שרתו בצבא וגרים בשער העמקים.

בשער העמקים על מרפסת הבית - 2009
ביום הולדת 80 של אברהם

אברהם ואני בירושלים

יונה ואבי, 1996

חוגגים 65 שנים לנישואין עם הנכדים - 2013
הילדים של אבי בשמורת החולה.
מימין לשמאל: אני, נועם, עידן, עמית, עיבל ואברהם

יונה ואני, 2012

הנכד אופיר - הבכור של יונה

הנכדים כרמל וענבר

הנכדים עומר וענבר, בהשבעה בירושלים

חוגגים 80 ליוכבד

עידן נכדי, מדליק נר נשמה
לזכר ההורים שלי במסע לפולין, 2000.

יוכבד ואני בשער העמקים

תקופת מלחמת העולם השנייה שעברתי יחד עם אחותי יוכבד הותירו צלקות לכל ימי חיי גם בי וגם בה. ברחנו מהנושא והדחקנו אותו במשך שנים רבות. היינו כל השנים עסוקים ופעילים והחיים שלנו היו מעניינים ובעלי תוכן ושמחת חיים. כשהתבגרנו והפסקנו לעבוד (מעל גיל 18!) השאיפות שלנו השתנו. כעת אנחנו רוצים להיות בריאים, לחיות ביחד ולא להיות תלויים באף אחד! כל מה שעשיתי בארץ עזר לי להתגבר על המשברים והטראומה הנפשית שחווייתי בזמן המלחמה ולהבנות מחדש. החיים בקיבוץ גרמו לי סיפוק רב מאד. אהבתי כל מה שעשיתי. הייתי מאושרת בקיבוץ כל חיי. לא דברתי את שפת הבית "יידיש". רצינו להשתלב בהווה הצברית בארץ ולהיות חלק מההווה הקיבוצי. בבית של ההורים דברנו רק יידיש. את העברית למדתי בארץ. ומאז אני דוברת עברית בלבד.

מרגע שהגעתי לארץ התחלתי לחיות מחדש. למרות שהיה קשה היינו מאושרים. הייתי שמחה. העצב נעלם. רקדתי כמעט כל ערב. היו לי חברים. הציעו לי תפקידים רבים ומגוונים, דבר שנתן לי תוכן רב ומשמעות לחיי ובנה אותי. כל מה שעשיתי עשיתי בשמחה בנחישות דבר שהביא לסיפוק אדיר ותחושת ערך.

אהבתי את הלינה המשותפת של הילדים וגם הם אהבו את זה. אהבתי את הקיבוץ כמו שהיה פעם. כעת, אחרי ההפרטה שהקיבוץ עבר בשנת 2002 אני פחות אוהבת את תהליך השינוי אבל השלמתי. ההפרטה השפיעה מאד על החיים שלנו. כל אחד מנהל היום את חייו על פי רצונו ויכולתו האישית. יחד עם זה הקיבוץ דואג לערבות הדדית, לביטחון האישי והבריאותי של החברים וכן לצד החברתי והתרבותי.

כדי לחיות בקיבוץ נדרש להיות פתוח לרעיונות שונים (גמישות חשיבתית) וויתור לעתים על תמורה ישירה לעבודה (משכורות חוץ, פיצויי מלחמה, פנסיות מעבודת חוץ וכו').

אנחנו מקווים שהדור הצעיר שנולד לנו ימשיך את מה שאנחנו התחלנו. אהבת המולדת ואהבת הארץ עם החיובי ועם השלילי. יש דברים שקשה לקבל אבל צריך לדעת לקבל ולהסתגל כי זאת המדינה שלנו שאנו כה אוהבים!

משפחתי האהובה

אני בגינה ובבית עם הפרחים שאני אוהבת

